

APUNTS FINALS: TENIM DEURES

Maria Freixanet Mateo i Inés Crosas Remón

Una mirada nova

El llibre que aquí acaba obre camins. Convida a mirades noves. Ens situa en un lloc privilegiat per a entendre una mica –mai del tot si no és una vivència encarnada– la realitat de la diversitat funcional per a les dones. Ens presenta una terminologia, també. Les idees i les maneres d'entendre el món que supuren de cadascun dels termes. Discapacitat. Diversitat funcional. Capacitisme. Model social. Dona. Gènere. Interseccionalitat. Subalternitat. Resistència.

Amb aquest volum, i al llarg dels diferents capítols, hem provat de donar idees, material, respostes a les preguntes centrals en relació a com abordar la greu problemàtica de la implacable violència de gènere envers les dones amb diversitat funcional.

Hem conegut el marc legal. La bateria de lleis que giren entorn a la diversitat funcional i la violència de gènere: una qüestió essencial per a comprendre on ens movem, quins són els drets específics que s'atorguen a aquestes dones i els deures i obligacions que la societat i, particularment l'Estat, pren respecte a elles. En aquest sentit, hem observat com les disposicions normatives remarquen reiteradament la importància de prendre mesures que garanteixin la igualtat efectiva i real de les persones amb diversitat funcional, i també hem rellegit la contínua implementació de plans i estratègies, guies d'actuació en front a la discriminació i la violència que persegueix al grup estudiat. A part d'això, també hem repassat les debilitats i mancances que encara persisteixen en l'ordenament jurídic espanyol.

En contrapunt al marc legal, hem conegut el reflex imperfecte però precís que la realitat plasma sobre les estadístiques. Les dades i els estudis acadèmics fets aquí i arreu demostren el perfil socioeconòmic majoritàriament subaltern de les dones amb diversitat funcional i els índex de violència de gènere que aquestes arrossegueu: La coincidència no atzarosa entre les escasses oportunitats que aquestes dones reben en les esferes educatives, laborals i socials, i els nivells desorbitadament elevats de violències que s'inscriuen en les seves vides.

Posteriorment, el llibre ens proposa una mirada teòrica amb la que començar a desgranar el problema. Es tracta d'una mirada interseccional i

situada que ens permetrà un abordatge complex i rigorós de la violència cap a les dones amb diversitat funcional. Aquesta mirada té importants implícits, per exemple la necessitat de canviar el focus del problema. La violència cap a les dones amb diversitat funcional –com cap a totes les dones– no té un motiu individual, no és problema d'aquella dona concreta, sinó que és problema i causa de l'entorn patriarcal, capacitista i discriminador que l'envolta. Així, tal i com diu Carme Riu al seu capítol, potser hauríem de parlar de persones vulnerades més que de persones vulnerables. I si hi ha persones vulnerades és perquè hi ha vulneradors, que en més gran o petita mesura pot incloure tot un entorn, tota una societat. Aquest gir en la mirada té conseqüències, i és un dels girs més importants que cal fer quan parlem de violència cap a les dones, violència cap a les persones amb diversitat funcional, i violència cap a les dones amb diversitat funcional.

Ens endinsem, doncs, en la revisió de la manera en què mirem, una revisió que no ens deixa indemnes. Cal atacar les causes, les causes de la violència en totes les seves expressions, l'origen de la qual situem en la persistència de concepcions hegemòniques patriarcal, capacitista i anormalofòbiques dins del nostre imaginari social.

Un dels conceptes claus que hem abordat durant aquest treball ha estat el d'anormalofòbia, que l'associació Dones no Estàndards utilitza per a denunciar la fòbia general que existeix a tot allò que se surt de la norma, i aplicat a les persones amb discapacitat. Ens proposen entendre la normalitat com un "terme androcèntric que separa la població en normal i anormal" i que té a veure amb el rebuig i la por que genera tota persona que no s'inscriu en les regles socials hegemòniques. En paraules de Riu, la lògica que domina en les nostres societats actualment produeix, entre d'altres coses, una excessiva sensació de normalitat i, conseqüentment, una fòbia dirigida a tot allò que no és considerat normal.

Aquest patró fa que s'abordi la diversitat funcional com un problema, i es busqui la reparació de l'element que no encaixa. Així és com hem conegut el model mèdic-rehabilitador des del que tradicionalment s'ha abordat la diversitat funcional. El model rehabilitador l'entendríem com la mirada majoritària que ha tractat la discapacitat com un problema individual, com

un drama personal, situant aquestes persones en un lloc d'anormalitat a corregir, d'inferioritat. Aquesta concepció és hereva de la modernitat i del patriarcat, en tant que és esclava de la dualitat que caracteritza encara el nostre temps: allò correcte i allò incorrecte, persones capaces i persones incapaces. I hem pogut llegir la superació d'aquestes premisses amb l'arribada del model social, que desplaça el focus del problema de la persona cap a la societat.

La correlació amb la perspectiva feminista és evident en aquest punt, i està brodada en el capítol de Pié i Santesmases. En clau de gènere, coneixem perfectament aquest component de dualització on tot té el seu contrari, i on la imatge de la dona es construeix en contraposició i en referència a la de l'home. Ella és l'altre, i així, allà on ell és racional ella és irracional; on ell és objectiu ella és subjectiva; on ell és fort ella és dèbil, i on ell és públic i visible, ella és privada i invisible. Per això considerem que el patriarcat intersecta i facilita models socials específics de desigualtat, en aquest cas el "capacitisme", la creença de l'existència d'éssers "capaços" i "incapaços" separats per una línia borrosa que et marca la vida.

El feminisme ha dut a terme l'àrdua tasca de qüestionar qui són les dones (i els homes), quin rol se'ls assigna, en motiu de què, i ha tingut la força de revertir-lo (molt, i en part). Un dels girs importants en aquesta tasca és el canvi de perspectiva; entendre que la problemàtica de l'opressió de la categoria genèrica "homes" sobre la categoria genèrica "dones" —dones i qualsevol agent no normatiu— és relacional i social, no privada i personal. El problema recau ara, doncs, en la societat en el seu conjunt, i en la relació que perdura entre la virilitat i la violència, i entre la submissió i la feminitat. El paral·lelisme amb l'evolució de la mirada sobre la diversitat funcional es fa aquí evident, i de fet ens crida a sumar esforços.

El desencaix

La resistència al patriarcat i al capacitisme estan cridades a sumar esforços, diem: sobretot perquè complir amb la norma de tots dos sistemes es fa impossible, i el lloc de cruïlla entre totes dues desigualtats el que

produeix és un desencaix. Un desencaix entre el rol femení establert pel sistema patriarcal i el rol que s'espera que prengui una persona amb una diversitat funcional: la dona com a cuidadora, la persona amb diversitat funcional com a persona cuidada.

Així, als ulls de la societat, la dona amb diversitat funcional no concorda amb el seu paper tradicional de mare de família i mestressa de casa, ni tampoc se li admet –ni se li demana ni se li permet– d'altres atributs considerats femenins, com ara la bellesa o la sensualitat. En relació a aquest segon punt, existeix un element de clara coincidència entre ambdós sistemes de poder –i ambdues resistències als mateixos– que té a veure amb la corporeïtat. Ambdós moviments, el feminisme i el de la diversitat funcional, han pivotat sobre un element central: la resistència davant la imposició d'un destí marcat per una anatomia concreta. Així, s'ha entès el cos com un camp de batalla i com un focus principal de resistència. En el cas de les dones amb diversitat funcional, s'hi suma el fet que el seu cos es troba sobreexposat a les persones del seu entorn, ja siguin familiars o professionals. Accions quotidianes respecte al cos que resulten normals i intranscendents o bé sensuals i eròtiques, com desvestir-se, es converteixen en actes curiosos o indesitjables en una dona amb diversitat funcional. Lògicament la manipulació i control d'una cosa tan íntima com pot ser el propi cos minva la seva autoestima, i la converteix en un subjecte diana per als abusos.

Amb tot, tant pel que fa a l'estereotip “dona que cuida” com al de “dona objecte de desig”, la lectura social de no adequació al patró desvaloritza la dona i incrementa la violència cap a ella. L'entorn social les assenyala com a incapaces, com a incorrectes, com a dones amb poc valor o fins i tot com a no dones: no vistes com a mares cuidadores, no vistes com a objectes de desig, els dos grans rols patriarcal assignats a les dones.

Anomenar “no dones” a aquestes dones no és un element baladí. En aquest llibre hem pogut llegir que l'auto-justificació d'actituds discriminatòries i abusives sovint passa per la deshumanització de “l'altre”, o la seva consideració com a ésser menys sensible, menys conscient. Ens trobem encara amb un subsòl d'idees que tenen a veure amb la creença de que si algú no és considerat humà del tot, no és dona del tot, el delictes no és tan

greu. La creença de que aquella persona val menys, o sent menys, disminueix el possible sentiment de culpa de l'agressor. I a més, l'entorn reacciona encara amb menys contundència davant la violència quan la víctima és una dona amb diversitat funcional, doncs sempre sobrevola el dubte de la veracitat del delictes així com la relativització del valor d'aquell cos danyat. Tot aquest rerefons, més o menys encarnat en les nostres societats, porta a situar actes injustos i cruels com a formes autojustificades de relació; condueix a l'acceptació de l'abús, inclús per part de la víctima. En definitiva, s'incentiva una naturalització de la violència.

I és que la violència de gènere opera a molts nivells. I el que la fa realment inamovible és el seu caràcter invisible i normalitzat, una situació que es dona de forma encara més dura en el cas de les dones amb diversitat funcional. Encara més: pel que ja coneixem de colonització del patriarcat –la dictadura de la norma patriarcal que ens auto infligim donada la nostra pròpia educació patriarcal–, la dona amb diversitat funcional experimenta encara major dificultat que la resta de dones per a sentir-se a gust amb ella mateixa, donada la insatisfacció que provoca el no compliment amb la norma de gènere, d'altra banda inassolible. Sovint, a més, si han de ser cuidades s'inscriuen en una estructura relacional jeràrquica que, de nou, duta a l'extrem facilita naturalitzar situacions de violència que en altres casos no s'acceptarien. Aquí es posen en joc de manera interseccional el sistema patriarcal dominant i el sistema minusvalidista dominant. És a dir, la manera de considerar i tractar les dones en una societat masclista, s'uneix a la manera de considerar i tractar les persones amb diversitat funcional en una societat capacitista.

Per contra, i tal i com es pot resseguir detalladament en el treball annex a aquest llibre que realitzen Pié i Santesmases –relat i anàlisi de trajectòries de vida de cinc dones amb diversitat funcional–, aquesta mateixa impossibilitat és tan òbvia i tan intensa per a algunes d'aquestes dones que, de fet, experimenten que és la pròpia diversitat funcional la que les allibera de les normes de gènere.

Aquesta negociació, aquesta joc no lineal, que no és una senzilla sumatòria entre les dues desigualtats, és una altra de les conclusions que

creiem rellevant posar en valor. Cal dir que el feminisme ha estat cec durant molt de temps a l'experiència de les dones amb diversitat funcional, convertint aquestes dones en l'altre de l'altre, o si es vol, i en paraules de Pie i Santesmases, en les oblidades de les oblidades, tradicionalment absents no només del subjecte central del patriarcal sinó també del subjecte feminista. Aquesta ceguesa és també pal·lesa a la inversa. Per a l'activisme en matèria de discapacitat, la situació específica de les dones ha estat majoritàriament invisibilitzada, i les organitzacions han pecat dels mateixos deixos patriarcals que qualsevol altra organització social. Però és precisament la història de l'activisme, el seu recorregut, el que ens fa avançar de paradigma fins a situar-nos en una perspectiva social, de gènere, i finalment interseccional.

Dèiem que instaurar-nos en aquesta nova manera de mirar posa l'accent en com la societat tracta un subjecte. És així com entenem que la defensa i adhesió al capacitisme i la normalitat per damunt de tota ètica incita a la perpetració de tot tipus de maltractaments envers el grup estudiat. És així com rebutgem el fil que va des del menysteniment social fins a la permissivitat de la violència.

El rerefons de la violència

A més i en conseqüència del canvi de mirada, aquest llibre ha anat resseguint les causes que provoquen l'acte concret d'una violència de gènere. No parlem ara d'aquella violència que sobrevola la vida de la totes de les dones, sinó de la seva materialització concreta en el cas de les dones amb diversitat funcional.

Aquí nombrem, en primer lloc, com a realitat específica de moltes dones, la necessitat de suports externs, situació que sovint facilita l'establiment de relacions de dependència, sobreprotecció, climes d'ofec o de tensió, que enrareix els vincles d'amor i que pot amagar fàcilment relacions de violència. Val a dir que, en els casos en què aquesta dona és víctima de violència masclista, freqüentment evita denunciar els abusos per por a la pèrdua de la relació, de la provisió d'assistència, o de resultar institucionalitzada. De

fet, tot sovint són lligams tan contaminats que dificulten la identificació del maltractament.

En segon lloc, ser dona i tenir una diversitat funcional implica en la gran majoria de casos posseir uns recursos de poder menors en comparació amb la resta de dones o al col·lectiu masculí amb diversitat funcional. Al capítol de la Inés Crosas hem repassat les característiques socioeconòmiques d'aquestes dones, on hi emergeix una precarietat que representa un clar factor de risc a patir abusos. Viuen majoritàriament una discriminació relativa tant pel que fa al nivell d'estudis com als ingressos, i alhora es confirma que a major formació i a major nivell d'ingressos, menor probabilitat de patir violència. A la vegada, els resultats comuniquen que tenir un cercle de suport redueix en un 63% el risc a ser víctima de violència de gènere. Per tant, resulta indiscutible afirmar que l'aïllament social que experimenten moltes dones amb diversitat funcional afavoreix el maltractament.

En tercer lloc cal destacar la manca d'accessibilitat, no només al transport i al moviment per l'espai urbà, sinó també a les fonts d'informació i als serveis públics. En el terreny sanitari, per exemple, sovint no es deriva a les dones amb diversitat funcional als serveis especialitzats per a la detecció de càncer de mama, úter, ovaris, etc.; un indicador, per cert, de com es desvincula socialment la feminitat de la diversitat funcional. Però aquesta manca d'accés resulta encara més patent quan es tracta de contactar amb ajuda o serveis d'intervenció davant una agressió masclista, doncs constatem que les dones amb diversitat funcional en situació de violència masclista reben menys assistència especialitzada.

En quart lloc, les dones amb diversitat funcional presenten un gran temor a no ser escoltades o cregudes a l'hora de comunicar la seva situació. Aquesta manca de credibilitat afecta especialment a les dones que presenten diversitats funcionals psíquiques, intel·lectuals o en la comunicació, doncs l'atenció a les mateixes requereix d'uns codis, una preparació i una conscienciació que tot sovint no troben en els/les professionals – policials, judicials, mèdics, educatius, serveis de cura... – que les atenen. De fet, com hem anat apuntant, aquestes institucions són el reflex de la societat en la que estan inscrites, i és el conjunt de la societat la que no sembla estar

preparada moralment per a reconèixer l'abús cap a una dona amb diversitat funcional, sobre tot si aquest abús és sexual.

En cinquè lloc, els prejudicis socials i el silenci. Amb el treball de la Laia Alamany hem abordat els aspectes que envolten la sexualitat d'aquestes dones, i també hem apuntat eines per a intervenir davant l'abús sexual cap a dones amb diversitat funcional. El primer que en traiem és que parlar de sexualitat en relació a certs col·lectius amb diversitat funcional continua sent un gran tabú social. La persistència de certs imaginaris tradicionals de gènere, com poden ser la naturalització del desig masculí o la supeditació de la dona a l'aspecte físic, es combinen amb la negació o repressió de la sexualitat en les dones amb diversitat funcional. El silenci que acompanya aquest tema s'exemplifica amb la manca d'educació sexual que rep el col·lectiu, doncs molt sovint les famílies i les escoles no transmeten la sexualitat com quelcom inherent a l'ésser humà i imprescindible com a dret i qualitat de vida sinó que, contràriament, és una qüestió que genera por i incomoditat. Així, el vel de silenci amb el que l'entorn tot sovint (no) afronta el tema, es sol conduir per la via de la sobreprotecció de la dona, que es pot materialitzar tant en la negació de la seva sexualitat (infantilització, dessexualització) com en la seva repressió o aïllament de qualsevol manifestació eròtica.

Aquesta buit de coneixement no combat sinó que facilita l'abús sexual, una violència que tot sovint també cau en el sac del silenci, per les moltes raons ja detectades anteriorment. El batibull de prejudicis i repressions que es generen al voltant no només de la sexualitat sinó del fet que ens trobem davant d'una persona sexuada, doncs, és facilitador de violència i també, evidentment, de nivells d'autoestima baixos que, al seu torn, dificulten que la persona agredida es vegi empoderada per a sortir del cercle de la violència.

En darrer terme, un últim element que ens retorna al principi: el marc legislatiu, polític i epistemològic, que actualment encara carrega elements desfavoridors. Per un costat, l'acceptació legal d'algunes formes de violència (com l'aïllament, o com la privació del dret a vot) amplia la seva indefensió. Per l'altra, la concepció de la dona amb diversitat funcional com un subjecte

passiu, sense capacitat per encapçalar la transformació social, així com la freqüent conceptualització de la diversitat funcional com un dèficit, element que potencia la debilitat i genera falta de legitimitat en aquestes dones. I es que el cert és que el model mèdic de la diversitat funcional continua molt arrelat en el nostre sistema de vida i, per tant, també en les nostres lleis.

Hi ha camí

Un cop destapat l'origen social i la situació específica de la violència de gènere envers les dones amb diversitat funcional, ens hem preguntat com i de quina manera afrontar el problema. És a dir, hem cercat quines mesures cal aplicar per tal de prevenir, detectar i intervenir davant els casos de maltractament i davant les estructures de violència.

En aquest sentit, no tot són males notícies. Tenim al nostre abast, en primer lloc, a través del treball d'entrevistes de Pie i Santesmases que es publica annex a aquest volum, la trajectòria de vida de cinc dones amb diversitat funcional a través de les quals hem conegut de manera encarnada què significa viure creuada per una multiplicitat de violències. Agressions estructurals, simbòliques, semàntiques, social i institucionals, que es sumen a les físiques, psíquiques, sexuals o econòmiques que reconeixem com a agressions concretes sobre el cos de les dones. Però hem conegut molt més que això: hem conegut dones poderoses, dones que s'han fet fortes en la seva realitat i s'han transformat en agents de canvi. Elles mateixes són la seva pròpia revolució.

En segon lloc, diem que no tot són males notícies perquè els capítols escrits per la Carme Riu i la Laia Alamany són el resultat del seu treball, del seu dia a dia d'atenció i acompanyament a les dones que atenen a les seves associacions, així com de la formació i sensibilització que dirigeixen al conjunt de la societat. Els seus capítols, doncs, són la plasmació de que existeix treball ben fet des de l'Associació Dones No Estàndards, des de la Fundació Vicki Bernadet, i des de tants altres espais i organitzacions del tercer sector; un treball que suposa la palanca de canvi que permet a moltes

dones fer el salt cap a l'agència, cap a l'empoderament, cap al trencament amb la violència, o cap a la vida independent.

I finalment, diem que no tot són males notícies perquè presentem un capítol que recull bones pràctiques, recerca feta per l'Alba Serres i la Isabel Caballero. Amb elles hem pogut resseguir iniciatives de prevenció, destinades a evitar l'aparició de la violència cap a les dones i disminuir els factors de risc. Al nucli d'aquestes hi trobaríem les campanyes de conscienciació i sensibilització, la formació i l'educació, així com les polítiques d'acció positiva i qualsevol estratègia de visibilització del col·lectiu. Hem pogut veure també polítiques de detecció del problema, doncs el material inclou, per exemple, els protocols d'actuació mèdica, de detecció a nivell de centres escolars, així com guies d'actuació dirigides a professionals, etc. Aquestes guies solen estar enfocades a la detecció perquè entenen que els espais mèdics i escolars són una bona via per poder realitzar els primers apropaments a possibles casos de violència. I el capítol també inclou exemples d'intervenció directa, especialment des d'unes poques organitzacions civils que treballen aquí i arreu del món, actuacions més petites o més grans que són capaces d'acompanyar, assessorar i defensar les dones amb diversitat funcional quan aquestes s'enfronten a la violència aquí descrita. Aquestes bones pràctiques volen servir d'inspiració i model per a totes aquelles administracions públiques i organitzacions que es motivin a abordar la temàtica aquí tractada.

Dit això, el que tenim per endavant són deures. En primer lloc, les polítiques i els serveis públics han de fer un pas endavant en l'assumpció de responsabilitats. La sensibilització, la detecció, la intervenció: són tasques que no poden restar per més temps sobre les espatlles gairebé exclusives de la societat civil. Aquesta tasca, totes elles, han de ser preses com una obligació pels serveis públics que estan al servei de les persones. I no és que no s'hagin fet passes endavant: és que aquestes no estan sent suficients, doncs una societat com la nostra no es pot permetre el cúmul de violències que hem descrit aquí, des de les més tangibles a les més simbòliques.

Així que caldrà ser proactives. Si les dones que pateixen violència masclista no arriben als recursos públics, caldrà anar a buscar-les. Perquè

sabem que hi són, potser aïllades i excloses, potser tancades o potser avergonyides: hi són. I cal anar a buscar-les.

També tenim una altra cosa molt elemental encara per resoldre. El suport públic a les persones que necessiten de suports externs per a la seva cura, per a la seva vida quotidiana, passa per garantir públicament una assistència personal on la persona cuidada mantingui la seva capacitat d'agència, i això necessita d'una forta inversió pública que tregui aquesta cura de l'àmbit de la família-vincles-amor i la situï en l'àmbit dels drets de ciutadania. No podem oblidar tampoc aquí en cap moment que quan l'Estat desatén a les persones, són les dones les que assumeixen aquesta cura.

I també caldrà, evidentment, donar poder a aquestes dones de les que parlem avui. Fer-les fortes, resistents als prejudicis. Acompanyar-les en la tasca de formar-se, de buscar feina, de crear-se una autoestima, un espai on prendre decisions, on viure l'oci o la sexualitat. Acompanyar-les, evidentment, en el procés de denúncia quan hi hagi violència, en el suport quotidià però també legal, ser al seu costat des d'un lloc no opressor, no violent, pactat i digne. Caldrà, així, fer-les lliures. Donar accés a la informació; a la vida.

Caldrà, per suposat, repensar les mateixes institucions, per a garantir que aquells qui haurien de protegir no victimitzin ni revictimitzin. I caldrà començar, com ja hem vingut dient, per un canvi de mirada que deixi de veure aquestes dones com a errònies, com a incapaces; un canvi de mirada que es reflecteixi en les polítiques, en les lleis, en les campanyes de sensibilització, en l'atenció directa als serveis públics; cal que el sector públic prengui la bandera i empenyi en el camí cap a una societat on ningú quedi en un lloc subaltern.

Per a arribar-hi, la Carme Riu ens proposa transitar pels valors feministes; la cura de la vida, dels espais i els temps compartits. La posada en valor de la diferència, que ens permetria superar l'anormalofòbia i construir un nou pacte social on la diversitat hi tingui cabuda des del respecte. Necessitem una superació del pensament dicotòmic, no només pel que fa a normal-anormal, sinó també pel que fa la producció i la reproducció, a allò públic i privat, a la capacitat i la discapacitat, o a allò natural i allò social. Necessitem

una aliança entre totes les mirades que fins al moment han estat perifèriques per a qüestionar i deconstruir un sistema que continua generant opressions.